

XIX. YÜZYIL AVRUPASINDA EMPERYALİZM ALGISI*

Arş. Gör. Lütfi Sunar

İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Özet: Emperyalizm Çağı Avrupa toplumunda yaşanan belli dönüşümler üzerine bina edilen bir dönem olarak ortaya çıktı. Bu dönüşümler XIX. yüzyıl Avrupalı devletlerin olduğu kadar bireylerin ve toplumsal yapıların davranışlarına da yön vermekteydiler. Bu dönemde yayılma ve şiddet belirgin bir şekilde artmış ve dünyada hızlı bir ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal değişim yaşanmıştır. Şimdilerde birçoklarının eleştirdiği emperyalizmin, meşruiyetini sağlayan bazı duygusal ve mantiki temeller olmaksızın, bize vahşice gelen bu yayılma böyle uzunca bir süre örgütlenemezdi. Dolayısıyla Avrupa kültüründe emperyalizme destek veren bir birikim ve bir duygu ve düşünce kümesi olduğu söylenebilir. XIX. yüzyılın sonunda emperyal hayat tarzı ve güç tutkusu bütün Avrupa'ya sarmaktadır. Gündelik hayatın formlarından, ekonomik ilişkilere, siyasal süreçlerden insan ilişkilerine, sanat ve edebiyattan spora kadar birçok alanda emperyalizm temel belirleyici öge olarak öne çıkmaktadır. Emperyalizm temel olarak şu üç temelden beslenmektedir: Uygarlaştırma misyonu, siyasî güç ve prestij arzuları ve ekonomik kâr ihtirası. Bu makale emperyalizmin insanların zihinlerinde nasıl yer ettiğini ve emperyalizme hayat veren kaynakları incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, kapitalizmin yayılması, 19. yüzyıl Avrupa toplumu, uygarlaştırma misyonu, emperyal hayat tarzı.

Abstract: This article is analyzing the position of imperialism in the minds of European people and the sources of imperialism. The age of imperialism has been built on some social transformations in the European society. These transformations have been effected by the European individuals as well as states. In the last quarter of 19th century invasion and violence have increased and a fast economical, cultural and social change has been realized. Without some social emotions and images that support its legitimization, the barbaric diffusion of imperialist states could not be managed. So, those emotions and ideas that have covered almost all areas of daily life (economic relations, political processes, literature, art etc.) are very important to be focused on. Imperialism has been fed by mainly three sources that are formulated as 3G (God, Gold, and Glory) of imperialism: Civilizing mission, will to political power and prestige and economic motives.

Key Words: Imperialism, diffusion of capitalism, European society in 19th century, Civilizing mission, economic motives of imperialism

Emperyalizm Çağı: Sömürgecilikten Emperyalizme

XVI. yüzyılda başlayan ve XIX. yüzyılda kemale eren Avrupa'nın dönüşümü tüm dünyanın kaderini ve geleceğini etkileyen bir şekil almıştır. Emperyalizm Çağı XIX. yüzyılda Avrupa'ya modern görünümünü veren iktisadî, siyasî, insanî dönüşümler üzerinde yükselen bir dönem olarak ortaya çıktı. Bu dönüşümler Avrupalı devletlerin olduğu kadar bireylerin ve toplumsal yapıların davranışlarına da yön veren bir olgu olarak emperyalizmi ortaya çıkardı. Emperyalizm ile birlikte yayılma ve şiddet belirgin bir şekilde artmış ve dünyada hızlı bir ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal değişim yaşanmıştır. Böylece emperyalizm bir sistem olarak son derece etkin ve etkili bir değişim dinamiği olmuştur.

Emperyalizmi sömürgecilikten ayırmak ve emperyalizmin temel karakterini saptamak emperyalizm üzerine yazılan birçok metnin temel odağı olmuştur. Bu noktanın önemli olmasının nedeni emperyalizmin yeni bir olgu olarak incelenip incelenmeyeceği noktasındaki tartışmalardan kaynaklanmaktadır.

Yaygın kaniya göre sömürgecilikten ayrı bir olgu olarak emperyalizm çağından bahsetmek için emperyalizmi yüzyıllar boyunca siyasî pratiğin bir parçası olan sömürgecilikten ayırmak zorundayız. Sömürgecilik uzun bir zaman farkıyla emperyalizmden önce gelir. Her ikisi de tarih içinde farklı yöntemler kullanmış ve farklı işlevler yerine getirmiştir. John Eaton'a göre "Emperyalizm terimi, ekonomi politikte kapitalizmin gelişiminde belirli bir aşamayı tanımlamak için kullanılır." Ona göre emperyalizm "16. ve 17. yüzyılın sömürge imparatorluklarından (tüccar sınıflarının servetlerini kapitalizm yoluyla çoğaltmaları henüz çocukluk çağındaydı) ve kölelik üzerine kurulu eski dünyanın imparatorluklarından (Atina İmparatorluğu, Büyük İskender'in imparatorluğu veya çok geniş vergi gelirlerine silah yoluyla sahip olan Roma) tamamen farklıdır."¹ Daha önceki imparatorluk yapılarında daha güçlü olan yönetici sınıfların, daha zayıf olan kesimleri sömürmeleri olgusu ortak olsa da her bir dönemde ekonomik temeller ve sömürü şekilleri tamamen farklıdır. Emperyalizm hakkında "mekanik teoriler üzerine kurulu genellemelerden kaçınabilmemiz için", onu alt dönemlere ayırmamız gerektiğini düşünen Samir

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programında Sayın Burak Ülman'ın gözetiminde hazırlanan yüksek lisans tezinin bir kısmının yeniden gözden geçirilerek yazılmasından meydana gelmiştir.

¹ John Eaton, *Political Economy*, New York: International Publishers Co. Inc., 1966, s. 183.

Amin “emperyalizmin *klâsik* denebilecek ilk aşaması”nın 1880’den Birinci Dünya Savaşı’na ve belki de 1930’lara kadar uzandığını ileri sürmektedir.²

Tarihçiler emperyal çağın genelde 1870’li yıllarda, Afrika için kapışma ile başladığını düşünürler. Bu kapışmayı bir düzene bağlamak için temelde bir “*centilmenlik anlaşması*” ile neticelenen Berlin Konferansı (1884-1885) düzenlenmiştir. Oyunun kurallarını belirleyen bu anlaşmaya göre: “Avrupalı güçlerin her biri bir diğerine haber vermeksizin vahşiler gibi toprak elde etmeye kalkışmayacak ve itirazda bulunulabilmesine zaman tanıyacaktı.”³ Berlin Konferansı, “kendilerince tepki gösteren ilgili Afrikalı halklardan bağımsız bir biçimde” *oyunun kurallarını* koymuştu, “böylece, *bayrak yarışı* denilen bir operasyonlar ve ilhaklar zinciri başlamıştı, katılan Avrupalı güçlerden her biri en büyük toprak parçasına bayrağı dikmeye bakıyordu.”⁴ Bu sürecin neticesinde her bir Avrupalı devlet bayrağı ilk diken olabilmek için Avrupa dışını çılgın bir işgal sürecine girmiştir.

Literatürde bu dönemi nitelerek ve dönemin genel karakteristiğini ortaya koymak amacıyla çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamaların hemen hemen hepsinin ortak noktası emperyalizmi kapitalist, liberal Avrupa modelinin bir dünya siyaseti olarak yansıması şeklinde değerlendirmeleridir. Zira emperyalizmi inceleyen hemen hemen her eserin üzerinde uzlaştığı gibi emperyalizm topyekûn bütün hayatı kuşatan bir duygu ve düşünce yekûnunu da oluşturmaktadır.

Said modern Avrupa emperyalizminin, “önceki tüm biçimlerden köklü bir biçimde ve esasları bakımından ayrılan bir denizaşırı tahakkümü”⁵ olduğunu belirtmektedir. Bu farklılığın denetimlerinde bulundurdıkları toprakların boyutu ile kolayca anlaşılabilirliğini düşünen Said basit bir karşılaştırma yapmaktadır: “Bizans, Roma, Atina, Bağdat ya da İspanya ve Portekiz’in on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda denetimlerinde bulundurdıkları toprakların boyutu, İngiltere ve Fransa’nın XIX. yüzyılda denetimlerinde bulundurdıklarının yanına bile

² Samir Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, Çev. Semih Lim, İstanbul: Kaynak Yay., 1997, s. 275-7.

³ Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Muna Cedden, Ankara: İmge Yay., 2002, s. 134.

⁴ A.g.e., s. 137.

⁵ Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm: Kapsamlı Bir Düşünce ve Siyasal Sorgulama Çalışması*, İstanbul: Hil Yay., 1998, s.333.

yaklaşamaz.” Fakat ona göre en önemlileri “güç eşitsizliğinin uzatılan ömrü” ve “yoğun iktidar örgütlenmesi” olan daha esaslı farklar da mevcuttur. Said ayrıca Avrupa merkezci kültürün emperyalizmin doğmasında ve yayılmasında çok önemli, gerçekten vazgeçilemez bir rol oynadığı kanaatindedir.

“Yıllar süren emperyal yayılma sırasında Avrupa kültürünün merkezinde, önüne geçilemeyen ve aralıksız bir Avrupa merkezilik yatmıştır. Bu süreç, deneyimleri, toprakları, insanları, tarihleri çoğaltıyor, inceliyor, sınıflandırıyor, doğruluyor ve Calder’in söylediği gibi, ‘Avrupalı iş adamına büyük plan yapma’ olanağı sağlıyordu; ama boyunduruk altına alma işini her şeyden önce kimliklerini (düşük düzeyde bir varlık olma dışında) kültürden hatta beyaz Hıristiyan Avrupalı kavramından sürgün etmek yoluyla gerçekleştiriyordu. Bu kültürel süreç, emperyalizmin maddî merkezindeki iktisadî ve siyasal mekanizmanın, yaşamsal, etkileyici ve güç kazandırıcı karşılığı olarak görülmelidir. Söz konusu Avrupa merkezci kültür, Avrupalı olamayan ya da çeper dünyada yer alan her şeyi hiç durmadan kodlamış ve gözlemiştir; öylesine baştan aşağı ve ayrıntılı bir biçimde ki, dokunulmamış pek az şey, incelenmemiş pek az kültür, üstünde iddiada bulunulmamış pek az halk ve toprak parçası bırakmıştır.”⁶

Dolayısıyla emperyalizm sömürgecilikten farklı olarak basit bir birikim ve ele geçirmeden ziyade tahakküm altına almak ve bu tahakkümle bağlantılı bilgi biçimlerini (örneğin oryantalist bir bakışı) oluşturmaktır. “Klâsik XIX. yüzyıl emperyal kültürünün sözcük dağarcığı, *aşağı* ya da *tâbi ırklar*, *ikincil halklar*, *bağımlılık*, *yayılma* ve *otorite* gibi sözcük ve kavramlarla doludur.”⁷ Bu dönem, Asya ve Afrika’da büyük bir yayılma ve işgal dönemidir. Arendt, Avrupa’daki bu sükunetin kaynağını çatışmaların emperyalizm aracılığıyla Avrupa dışına taşınmasına bağlamaktadır ve bunun “duyarlı kimseler dışında herkesi yanılta, savaş öncesi Avrupa’sının her yanına hâkim olan aldaticı bir güvenlik duygusu” yarattığını düşünmektedir.⁸

Emperyalizm aynı zamanda ahlâkî bir duruma tekabül etmektedir. İlk emperyalizm eleştirmenlerinden biri kabul edilen Joseph Conrad “Bizim ten

⁶ A.g.e., s.333-4.

⁷ A.g.e., s. 48.

⁸ Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yay., 1998, s. 51.

rengimizden farklı bir ten rengine ve bizimkinden daha yassı burunlara sahip insanların elindekileri almak mânâsına gelen yeryüzünün işgalini uzun süre incellerseniz hiç de hoş bir şey olmadığını görürsünüz.” diyerek olgunun kapsamını ve ahlaki değerini ortaya koymaktadır⁹. Böylece aslında emperyalizmi ahlaki bir dönüşümün eseri olarak da görebiliriz.

Modern emperyalizmi, “hepsi eşit ağırlıkta olamayan, izi tüm tarihî çağlarda sürebilecek öğelerden oluşan bir uzuv büyümesi” olarak adlandıran V. G. Kiernan bu uzuv büyümesinin nedenlerinin “belki de, tıpkı savaşın nedenleri gibi, elle tutulur maddî yoksulluklardan çok, sınıflara bölünmenin çarpıttığı toplumların huzursuz gerilimlerinde ve bu gerilimlerin zihinlere yansıttığı çarpık fikirlerde” aranması gerektiği fikrindedir.¹⁰ A. Haluk Ülman’ın dile getirdiği gibi dünya o güne kadar gördüğü en büyük savaşa emperyalist Avrupa devletlerinin ekonomik siyasal üstünlüğünün dorukta olduğu bir dönemde ve bu sebeple girdi.¹¹ A. P. Thornton ise emperyalistlerin içinde yaşadıkları dünyayı kendi evleriymişçesine kullandıklarını düşünmektedir.¹² Emperyalistler dünyayı yöneten stratejik, ticarî, diplomatik, sosyal kuralları kendileri koyuyorlardı. Ona göre bu durum onları, emperyalist olmakla gurur duymaya, övünmeye sevk ediyordu.

Hannah Arendt ise XIX. yüzyıl sonunda yaşanan emperyalizmin siyasî süreçlerle ilişkili olduğunu ve emperyalistlerin gerçek isteklerinin siyasî iktidarlarını genişletmek olduğunu yazmaktadır. Diğer taraftan Arendt, Avrupa’da kapitalizm sonucu ortaya çıkan lüzumsuz insanların ve paranın emperyalist yayılmanın fitilini ateşlediğini de düşünmektedir. Toplumun bir kumarbaza çeviren emperyalizm gittikçe şiddeti ateşlemektedir. Zira Arendt’e göre “uzak ülkelere yapılan ve denetimden kolayca çıkabilecek olan yatırımlar, toplumun geniş kesimlerini birer kumarbaza çevirmek, bütün kapitalist ekonomiyi bir üretim sisteminden bir mali spekülasyon sistemine dönüştürmek ve üretimden elde edilen kazancın yerine komisyon kârlarını geçirmek gibi bir

⁹ Joseph Conrad, *Karanlığın Yüreği*, Çev. Sinan Fişek, İstanbul: İletişim Yay., 2003, s. 4-5.

¹⁰ V. G. Kiernan, *Marxism and Imperialism*, London: Edward Arnold, 1974, s. 111.

¹¹ A. Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, Ankara: İmge yay., 2002 s.18.

¹² A. P. Thornton, *Doctrines of Imperialism*, New York: John Wiley & Sons, 1965 s. 92.

tehlike taşımaktaydı”. Böylece Arendt’e göre emperyalizm modern Avrupa’daki dönüşümlerin doğal bir sonucudur.¹³

Diğer taraftan 1870 yılından sonra sömürgeciliğin hızlanmasında ve daha sonrasında emperyalizme dönüşmesinde, yarışa yeni giren devletlerin rolü olduğu düşünülmektedir. “Bu devletler, artık ulusal birliklerini tamamlamış olan İtalya ve Almanya ile, Pasifik Okyanusu’na çıktıktan sonra gözlerini Uzak Doğu’ya çeviren Amerika Birleşik Devletleri ve yabancılara açıldıktan sonra bir kalkınma denemesine girişen Japonya’dır.”¹⁴ Emperyalizm kapitalist endüstrileşmesini yeni tamamlayan Almanya ve Japonya gibi ülkeler için daha acil bir önem ifade ediyordu. 1880’lerden yüzyılın sonuna doğru, özellikle de Afrika’nın paylaşımında hevesi kursağında kaldıktan sonra Almanya gitgide daha fazla emperyalist hırslara kapılıyordu¹⁵. Yarışta iddialı olmak niyetindeki İtalya içinse durum daha farklıydı. İtalya üretimleri için “yeni pazarlar ve hammadde kaynakları bulmak isteğinden çok”, ekonomik kalkınma ve güçlenme için emperyalist siyasetler takip etmekteydi.¹⁶ Latin Amerika yavaş yavaş Britanya’dan Amerikan etkisine geçiyordu. Dünyanın bölünmesi tamamlandıktan sonra herhangi bir ileri bölümlenme hareketi, rakip kolonyal imparatorlukların alanlarına doğru bir genişleme anlamı taşıyordu.¹⁷ İngiltere ve Fransa gibi geniş sömürge alanlarına sahip olan ülkeler için mesele yeni yerler elde etmekten ziyade elde bulunan yerleri korumaktı. Çünkü yeni gelişen bu güçler bu iki eski gücün hâkimiyet alanlarına göz dikmekteydiler: “Britanya’nın ihracatı 1847-1872 arasında 4 kat artmıştı (59 milyon sterlinden 256 milyon sterline); 1872-1879 arasında dörtte bir oranında azalmış ve bir daha 1872 seviyesine ulaşmak 1890’a kadar mümkün olmamıştı. Kolonilerdeki gümrük vergisi reformuyla sömürgeci gelişme savunulmaya başlanmıştı. Joseph Chamberlain liderliğindeki Britanya, serbest ticaretten emperyalizme geçmeye başlamıştı.”¹⁸

¹³ Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları...*, s. 30.

¹⁴ Ülman, *I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, s. 182-3.

¹⁵ Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, s. 131.

¹⁶ Ülman, *I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, s. 183-4.

¹⁷ Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, London: Routledge, 1989, s. 7.

¹⁸ John Eaton, *Political Economy*, New York: International Publishers Co. Inc., 1966, s. 183.

Görüldüğü gibi sömürgeciliğin emperyalizme dönüşmesinde ekonomik etkenlerin payı büyüktür. Bu ekonomik etkenlerin diğer bir yüzü de Ülman'ın belirttiği gibi "1870'lerden sonra, özellikle yeni enerji kaynaklarının üretime uygulanması ve ulaştırma araçlarını daha kullanışlı, daha dayanıklı kılan yeni döküm yollarının geliştirilmesi sayesinde"¹⁹ endüstriyel üretimin artması; böylece yeni pazarlar ve önemi gittikçe artan "gelişmiş ülkelerin çoğunda bulunmayan"²⁰ yeni hammadde kaynaklarına gereksinim duyulması olmuştur. Diğer taraftan artan sermaye birikiminin yeni yatırım alanlarına ihtiyacı olması da önemli bir etkidir. Amin'e göre "1800-1880 dönemi boyunca, mallar gittikçe daha serbest dolaşmak eğilimindediler ve giderek uluslararası karakterlerini kazandılar, ancak sermaye hareketi, sermayenin bölünmüşlüğü yüzünden, ciddi engellerle karşı karşıyaydı."²¹ Sermaye, merkantilist dönemden beri uluslararası bir karaktere sahip olsa da tekeller sayesinde o zamana kadar bilinmeyen bir akışkanlık kazanmış ve uluslararasılaşmıştır. Bu bağlamda önemli emperyalizm teorisyenleri Hilferding, Luxemburg ve Lenin emperyalizmin temel karakteristiğini bu uluslararasılaşmaya atıfla açıklamaktadırlar.

Hilferding'e göre kapitalist olmayan toplumların şiddet yoluyla parsellenmesinin ardındaki birincil itici güç, sermayenin ihracıdır. "Sermayenin ihracı, tüm eski sosyal ilişkilerin ortadan kaldırılmasını ve tüm dünyanın kapitalizme bulaştırılmasını gerçekten hızlandırmıştır"²². Luxemburg'a göre ise kapitalizm yaşamını sürdürmek için kapitalist olmayan bir ortama ihtiyaç duymaktadır. Ona göre kapitalist ve kapitalist olmayan ekonomiler yanyana barış içerisinde yaşayamazlar. Luxemburg kapitalist olmayan üretim tarzlarının temelde *durgun* olduğu için dengeyi bozan taraf olmadığını düşünmektedir; fakat kararlı bir yayılma siyasetine sahip olan kapitalizm iki dünya arasındaki dengeyi tahrip etmiştir. Zira sabit sermayenin ucuzlaması, kâr oranını arttırmaya çalışan bireysel kapitalistler için hayatî önemi haizdi ve kapitalizm ancak bütün küreyi bir talep havuzu olarak gördüğü zaman gelişebilmekteydi. Dolayısıyla sermaye sömürü amacıyla tüm dünyanın altını üstüne getirdi. Luxemburg'a göre

¹⁹ Ülman, I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, s. 183-4.

²⁰ Eric Hobsbawm, *Sermaye Çağı*, Çev. Bahadır Sina Şenel, Ankara: Dost Yay., 1995, s. 330.

²¹ Samir Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, Çev. Semih Lim, İstanbul: Kaynak Yay., 1997, s. 275-6.

²² Rudolf Hilferding, *Finance Capital*, London: Routledge & Kegan Paul, 1981, s. 322.

kapitalist olmayan alanlara doğru olan kapitalist yayılma sadece daha fazla birikimin bir aracı değil aynı zamanda kapitalizmin yaşaması için de gerekli ve olmazsa olmaz bir şarttır. Öyleyse emperyalizmi kapitalizmin "son evresi" olarak görmek dünya üzerinde olan biteni anlamlandırmada son derece önemli açılımlar getirecektir.²³ Luxemburg sermaye ihracı üzerine yoğunlaşarak zamanında güncel bir konu olan kapitalizmin Mısır ve Osmanlı'ya girişini incelemiştir. Böylece kapitalizmin kapitalist olmayan toplumlar üzerine nasıl yayıldığını ve eski doğal ekonomilerin yıkılma aşamasını örneklerle göstermeye çalışmıştır. Bu örneklerde olduğu gibi hükümetler tarafından alınan borçlar, toplanan vergilerle ödenmiştir. Böylece buralarda üretilen artı değer sermaye aracılığıyla Almanya'ya aktarılmıştır. Bir başka emperyalizm teorisyeni Lenin'e göre kapitalizm genişledikçe hammaddeye olan ihtiyaç artar ve rekabet sertleşir. Böylece dünya çapında hammadde arayışı alevlenir ve sömürge elde etme mücadelesi amansızlaşır. Buna sebep olansa sermaye ihracının zorunlu olmasıdır. Lenin'e göre kapitalist üretim tarzı, üretimi hiç durmadan genişletecek bir birikim eğilimidir. Ona göre dış pazarların varlığı zorunludur, çünkü var olan bütün eski üretim tarzlarının tersine kapitalist üretim, esas olarak sınırsız bir yayılma eğilimi göstermektedir.²⁴ Bu bakış açısından Lenin emperyalizmi şöyle tanımlamaktadır: "Emperyalizm, tekellerin ve malî sermayenin egemenliğinin kurulduğu; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı, dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlanmış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir"²⁵.

Emperyalizmin Toplumsal Tezahürleri

Emperyalizmi doğuran siyasi ve iktisadi süreçlere Avrupa kültüründe destek veren bir birikim ve bir duygu ve düşünce kümesi varolduğu söylenebilir. Bu konuda birçok farklı görüş vardır. Örneğin Ülman, emperyalizme hayat veren kaynakların ekonomik etkenler, artan nüfus, ulusal itibar ve büyüklük isteği,

²³ Rosa Luxemburg, *Accumulation of Capital*, Çev. Agnes Schwarzschild, London: Routledge, 1963, s. 186-187.

²⁴ Viladimir İlyich Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol Yay., 1974

²⁵ A.g.e. s. 106

güvenlik endişesi, 1870'ten önce elde edilen sömürgeleri koruma güdüsü ve sömürge yayılmasının gereğine, kaçınılmazlığına inanan devlet adamları olduğunu kaydetmektedir.²⁶ Thornton ise uygarlaştırma misyonu, siyasal prestij ve kâr arzusu, güç tutkusu ve başarı doktrininin emperyalizmi körüklediğini düşünmektedir.²⁷ Said de Batılıların dünyanın her yerinde kurdukları emperyal toprak birikiminin epey öncesinde kültürel karşılıkları bulunan bir ideolojiye tanıklık etmekte olduğunu düşünmektedir; ona göre “emperyalizmin kendisi yüzyıllar süren kesintisiz bir denizaşırı fetihler, zorbalık ve bilimsel araştırmalar süreciydi”²⁸. Fieldhouse ise emperyalizmin Avrupalı devletlerin genişlemesinin ilk günlerinden itibaren ekonomik kâr arzusundan ziyade askerî güç ve siyasî rekabetin ürünü olarak ortaya çıkmış olduğunu düşünmektedir.²⁹ Ferro emperyalizmin hedefinin temelinde ekonomik bir olgu şeklinde sunulsa da aynı zamanda bir yandaş edinmek, aşağı düzeyde yargılanan ya da öyle tanımlanan halkları Hristiyanlaştırmak ve uygarlığa kazandırmak, sömürgeleştirmek, kendi kültürünü egemen kılmak ve yayılmak olduğunu söylemektedir.³⁰ Onu destekler mahiyette Conrad ise “hukukun yanı sıra misyonerlik şevkinin, ırkçılığın, yönetimde verimliliğin ve kâr arzusunun emperyalizm denen rezil fenomeni oluşturan unsurlar olduğunu söyler”³¹. Arendt de ırkçılığın emperyalist siyasetlerin başlıca ideolojik silahını oluşturduğunu, buna ek olarak gereksiz sermaye ve ayak takımının emperyalizmin itici gücü olduğunu düşünmektedir. George H. Nadel ve Perry Curtis emperyalizmin güç, prestij, saygınlık ve refah için, bazıları tarafından da içerdeki siyasî, sosyal ve ekonomik hastalıklara çare olarak istendiğini yazmakta, kelimenin ayrıca zaferi ve onuru simgelediğini belirtmektedir.³²

²⁶ Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, s. 184-6.

²⁷ Thornton, *Doctrines of Imperialism...*

²⁸ Said, *Kültür ve Emperyalizm...*, s. 110.

²⁹ D. Kenneth Fieldhouse, “The New Imperialism: The Hobson-Lenin Thesis Revisited”, *Imperialism and Colonialism*, Eds. George Nadel, H. Perry Curtis, New York: Macmillian Press, 1966, s. 86.

³⁰ Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, s. 274.

³¹ David Ray Papke, “Joseph Conrad'ın “Karanlığın Yüreği”: Edebi bir Emperyalizm Eleştirisi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Çev. Bilal Genç, Sayı 20 Ağustos, Eylül, Ekim 2, 2002, s. 180.

³² George H. Nadel, Perry Curtis, *Imperialism and Colonialism*, Eds. George Nadel, H. Perry Curtis, New York: Macmillian Press, 1966, s. 2.

Emperyalizm uygarlaştırma görevi, siyasî güç, saygınlık ve yönetme arzuları ve ekonomik kâr ihtirası ile bezelen bir olgudur. Emperyalizm Tony Kemp'in özlü bir şekilde betimlediği gibi “*maskeli sözler* ardında... söz ustalığı üzerine kurulu, gizlemeye ve müdahaleye ayarlı bir söz bilim üzerinde” yükselmiştir.³³ Zira XIX. yüzyılın sonunda emperyal hayat tarzı ve güç tutkusu bütün Avrupa'yı sarmaktadır. Gündelik hayatın formlarından, ekonomik ilişkilere, siyasal süreçlerden insan ilişkilerine, sanat ve edebiyattan spora kadar birçok alanda emperyalizm temel belirleyici öğe olarak öne çıkmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa toplumları emperyalizme ayarlı bir vakitte yaşıyorlardı. Avrupa'nın en ulvi duyguları emperyalistleri kutsamak için harekete geçmişti. Papa ile krallar, demokratlar ve revizyonist sosyalistler, işçi sınıfı ve patronlar, misyonerler ile dinsiz kapitalistler el ele, çağa damgasını vuran emperyalizmin peşine takılmakta bir beis görmüyorlardı. Avrupa'da emperyal olguların dokunmadığı yaşam parçası pek kalmamıştı. Said bu durumu şöyle özetlemektedir:

“Ekonomiler denizaşırı pazar, hammadde, ucuz ekmek ve büyük kâr sağlayacak toprakların açlığı içindeydi; savunma ve dış siyaset ileri gelenleri, gitgide daha çok, uçsuz bucaksız uzak ülkelerin ve boyunduruk altına alınmış kalabalık halkların çekip çevrilmesi görevini üstleniyordu; [yöneticiler] hükümler alanlarına giren topraklarda yerleşme, denetleme, inceleme ve kuşkusuz, onları yönetme işlerine dahiyorlardı.”³⁴

Şimdilerde birçoklarının eleştirdiği emperyalizmin meşruiyetini sağlayan bazı duygusal ve mantıkî temeller olmaksızın, bize vahşice gelen bu yayılmanın böyle uzunca bir süre örgütlenemeyeceği açıktır. Said'in deyişiyle sokaktaki çöpçüyü bile emperyalist yapan bu dönem bazıların iddia ettiği gibi sadece yönetici sınıfın arzuları ve kapitalistlerin hevesleri sonucu başlatılmış bir hareket değildir.³⁵ Arendt'in iddia ettiği gibi bunun ayak takımının bir işi olmadığı da açıktır. Öyleyse bazı idarecilerin liderliğinde bu kadar geniş halk kitlelerini arkasından sürükleyen bu kavram insanların zihinlerinde nasıl yer etmekteydi? Emperyalizme hayat veren kaynaklar nelerdi?

³³ Tom Kemp, *Theories of Imperialism*, London: Dennis Dobson, 1967, s. 39.

³⁴ Said, *Kültür ve Emperyalizm...* s. 43.

³⁵ A.g.e.

Emperyalizmin doğuşu ve yayılışı, emperyalizme temel oluşturan duygu ve düşünceler şu üç başlık altında incelenebilir: (i) *uygarlaştırma misyonu*, (ii) *ekonomik kâr ve kapitalizm*, (iii) *siyasî prestij*.

Emperyalizmi Haklılaştırmak: Uygarlaştırma Misyonu

Uygarlaştırma misyonu Rudyard Kipling'in meşhur *Beyaz Adamın Yükü* (*White Man's Burden*) fragmanı ile tanımladığı anlayışla şekillenen bir düşüncedir. Bu aynı zamanda adaya düşen "*Cuma'yı yamyamlıktan kurtararak uygarlığa kazandırın!*" Robinson Crusoe'nun hikayesidir.³⁶ Kendiliğinden durumdan vazife çıkarmakta olan Avrupalılar, Cumalar bularak yamyamlıktan kurtarma peşindedirler.³⁷ Bu misyonun iki yüzü bulunmaktadır: Birinci yüz Avrupalılarca tarihî kökenleri olan Hıristiyanlığın yayılması iken ikincisi de "zirveye" ulaşmış bir uygarlığın ve yaşayışın dünyanın geri kalanının kullanımına sunulması olarak gerekçelendirilmiştir. Her ikisi de dünyanın geri kalan halklarının *aşığı* olduğu ya da Avrupa'nın Aydınlanma ile bulmuş olduğu *ışığa muhtaç* olduğu düşüncesiyle şekillenmiştir. Avrupa dışı toplumların yenilmişlik psikolojisiyle tekniği ve uygarlığı ithal etmek için Avrupa'ya yolladıkları öğrenciler, bu ilişkiyi sürekli hale getirebilecek şekilde pekiştirmişlerdir. Bunun sonucunda Avrupalı duygular, sanat, edebiyat, teknik ve yaşayış olanca hızıyla ithal edilmiştir.³⁸

Uygarlık (*civilization*) kelimesi o dönemde henüz yeni doğmuş olsa da uygarlaştırma ve uygar kelimesi Batı'da köklü ve uzun bir geçmişe sahiptir. Avrupa'nın kültürel belleğinde kelime Roma'daki ayrımın netliğini belirtir nitelikteydi. Uygarlaştırma kelimesi daha ortaya çıktığı andan itibaren, yıllar

³⁶ Thornton bunu ironiyle anlatarak Robinson'un hikâyesinin insanlık dışı bir nevrozun zor ve uzun tedavisini anlattığını düşünmektedir. Thornton'a göre bütün maceranın sonunda "Crusoe gerçek dünyaya daha zengin olarak döner." çünkü o artık deneyimli bir köle tüccardır. (Thornton, *Doctrines of Imperialism...* s. 193).

³⁷ Ziyaüddin Serdar'ın editörlüğünde hazırlanan küçük ama hacimli bir çalışmada Ziyaüddin Serdar, Merryl Wyn Davies ve Ashis Nandy yamyam, vahşi gibi kategorilerin Yunan düşüncesinden gelen zihni bir arka planı olduğunu, batılı insanın uygarlığın kendine has olduğunu ve kendi coğrafyası dışındaki yerlerde yamyamlar bulacağını düşündüğünü söylemektedirler (Ziyaüddin Serdar, Merryl Wyn Davies, Ashis Nandy, *Batı İrkçiliğinin Kaynakları: Bir Manifesto*, Çev. Fatih Bayram, İstanbul: Yöneliş Yay., 1997.).

³⁸ Gallagher ve Robinson'un iddiasına göre bu Avrupa emperyalizmine Avrupa dışı bir güdülenme sağlamıştır. (John Gallagher, Ronald Robinson, "Non-European Foundation of European Imperialism: Sketch for a Theory of Colaboration", *Studies in the Theory of Imperialism*, Eds. Roger Brown and Bob Sutcliffe, London: Longman, 1972.)

öncesinden beri dokunmakta olan zengin kıyafetlerle ve istekle donatılmıştır diyerek Lucien Febvre buna işaret etmekteydi. Ona göre bir ülkü olarak uygarlık, insanların kafa ve kalplerinde net bir fikir olarak olmasa bile yönlendirici bir fikir olarak geçmişten beri mevcuttur³⁹. Diğer taraftan uygarlaştırma misyonu Aydınlanma devrinin aydınlatma düşüncesiyle beslenmektedir. Bir ulusun deneylerden geççe geççe uygarlaşabileceğini iddia eden D'Holbach'a ek olarak Aydınlanmanın büyük düşünürü Condorcet uygarlığın Avrupa'ya özgü olduğunu ve uygarlaşmış halkların saçtıkları ışıkların Avrupa'yı istiladan ebediyen azade kıldığını düşünmektedir. Ona göre eğer bu uygarlık yeryüzüne yayılırsa, savaş ile fetihler, kölelik ile sefalet yok olacaktır.⁴⁰

Thornton'un emperyalizme hayat veren ya da onun meşruiyetini sağlayan doktrinleri incelediği eserinde dile getirdiği gibi gücün ve kârın ötesinde emperyalizm, "kendi değerinin ve dolayısıyla kendi uygarlığının başka herkesinkinden üstün olduğuna olan" inançla yoluna devam etmekteydi.⁴¹ Dolayısıyla bu üstünlük duygusu bir uygarlaştırma davranışı hatta görevi ortaya çıkarmaktadır. Bu uygarlaştırma görevine yol açan gerekçelerin en önemlisi Batı'nın bu yolla selamete erişeceği ve kefareti ödeyeceği fikridir. "Fikir işçileri (misyonerler, öğretmenler, danışmanlar, bilginler) ile modern sanayi ve iletişim alanındaki uzmanlar tarafından ortaklaşa olarak desteklenen, geri kalmışları Batılılaştırma biçimindeki bu emperyal düşünce, tüm dünyada kalıcılık kazanmış ve... her zaman tahakkümle ele ele yürümüştür."⁴² Thornton'a göre de "Fransızlar kendi sanatlarını, Amerikalılar demokrasilerini, Almanlar düşüncelerini, Ruslar edebiyat ve ruhlarını emperyalist bir ortamda"⁴³ hayata geçirmiş ve bunları hakim oldukları coğrafyalara yaymayı kendilerine görev edinmişlerdir. Said, Conrad'ın Holroyd'unun "En büyük biziz, önderlik etmeye yazgılıyız, özgürlüğü ve düzeni temsil ediyoruz." derken Avrupalıların

³⁹ Lucien Febvre, *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yay., 1994, s. 33-6.

⁴⁰ Condorcet'ten aktaran Febvre (A.g.e. s. 33-36)

⁴¹ Thornton, *Doctrines of Imperialism...*

⁴² Said, *Kültür ve Emperyalizm...*, s. 209-10.

⁴³ Thornton, *Doctrines of Imperialism...* s.3

ve şimdilerde Amerikalıların olanca safdillilikleriyle inandıkları şeyi dile getirdiğine inanmaktadır.⁴⁴

Darwin'in düşüncelerinden hareketle kurulan ve XIX. yüzyıl sosyal düşüncesini derinden etkileyen sosyal Darwinizm de emperyalizmle el ele yürüyen bir uygarlaştırma anlayışının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Zira XIX. yüzyıl Avrupa'sının sosyal düşüncesini Darwin büyük oranda etkilemiştir. Bu düşüncede Avrupa'nın tarihin zirvesinde olduğuna inanılmaktaydı. Bilimsel olarak ilerleme, pozitivist ve materyalist tarih anlayışıyla birleşince ortaya uygarlaşmış olanlar ve uygarlaşmamış olanlar diye iki grup çıkmaktaydı. Kanımızca, emperyalizmi besleyen uygarlaştırma misyonu bu bilimsel inancın *bir yansımasıdır*. Avrupalı emperyalistler, bu dönüşüm çağını bir misyoner edasıyla yürütmeye niyetliydi. Onlara göre "İyiliği yüzünden, beyaz adam aşağı türleri tahrip etmez, onları eğitir; yeter ki *insanlık dışı* olmasınlar -Buşmanlar ya da isim vermeye bile değmeyen Aborijinler gibi- aksi halde yok edilirler."⁴⁵

Bu akım öyle hızlanmıştı ki Belçika kralı ve emperyalizmin gedikli uygulayıcısı II. Léopold, 1876'da, Brüksel'de coğrafyacıları ve bilim adamlarını bir araya getiren bir konferans düzenleyerek yerkürenin, uygarlığın hiç uğramadığı bu bölümünün (Afrika'nın) uygarlığa nasıl açılacağına yollarını aramaktaydı⁴⁶. II. Léopold'un bunu yapacak kişileri bulmak için çok beklemesi gerekmeyecekti. Zira pek çok insan, emperyalist olmayı canı gönülden istemekteydi. Avrupa uygarlığının temsilcileri ve koruyucuları olmak isteği işgali meşru gösteren bir olguya dönüşmekteydi. Thornton'un ifade ettiği gibi bu düşünce ve hareket akımından etkilenecek sınırsız bir sömürü anlayışı geliştirilmekteydi: "Onlar öldüklerinde yaptıkları işten utanç duymuyorlardı ve ülkeleri de onlardan utanç duymuyordu."⁴⁷ Zira dönem emperyalizmin yüksek uygarlık davasına hizmet ediyor sayıldığı bir dönemdi.

Kapitalizmin en büyük suçlayıcısı ve muhalifi Marx bile ilerleme ve uygarlaştırma düşüncesiyle o kadar dolmuştu ki tarihin en güzel aşaması olacak olan sosyalizm devrinin yeryüzünde ancak Batılı bir sistem olan kapitalizmin yayılmasından sonra mümkün olacağını düşünmekteydi. Burjuvazinin diğer

⁴⁴ Said, *Kültür ve Emperyalizm...*, s. 20

⁴⁵ Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, s. 52.

⁴⁶ A.g.e., s. 152.

⁴⁷ Thornton, *Doctrines of Imperialism...* s.8

halkları içine düşürdüğü "kan ve çamura... sefalet ve alçalma"ya rağmen Marx, burjuvazinin dünyayı fethini olumlu ve ilerici bulmaktaydı. Marx, bu duygularla 1847 savaşında Amerika'nın Meksika'yı yenmesini memnuniyetle karşıladı; 1853'te İngiltere'nin Hindistan'daki görevine ilişkin memnuniyetini belirtti. Turner'ın tespit ettiği gibi "Cezayir'de Fransız güçlerine karşı yapılan Abdülkadir isyanı, Engels tarafından *toplumun barbarlık durumunun ümitsiz durumu* olarak dışlanırken, Cezayir'in Fransa tarafından fethi *uygarlığın ilerlemesi yönünde önemli ve talihli bir olgu* olarak değerlendirilmiştir"⁴⁸. Zira onlara göre, sosyalizme varmak için şart olan bu tarihî ilerlemeyi sağlayacak kapitalist gelişmenin koşulları bu toplumlarda ancak dışarıdan itici bir kuvvetle yapılabilirdi. "Bu durum, gerekliydi ve tarihin kaçınılmaz bir parçasıydı; gerekliydi çünkü onun görevi yeni, sınıfsız ve Marx'ın ümitlerinde ve planlarında kurguladığı toplum düzeninin maddî temellerini yaratmaktı."⁴⁹

Diğer taraftan Kilise de, kendini Hristiyanlık'ın koruyucusu ve yayıcısı olarak görmekteydi. Bunun için misyonerler yetiştirme metodunu hep kullanmaktaydı. Fakat bunu en etkili biçimde yerine getirmek için insanların zihinlerini kendi tasarladığı şekilde kurması gerekmekteydi. Oluşan bu durumu Haçlı Seferlerine referansla açıklayabilir miyiz? Thornton'un dile getirdiği gibi Avrupa'nın bilinç yapısı ilk defa Haçlı Seferleri ile ufuk kazanmıştı. Haçlı Seferleriyle hayatın akışı hızlanmış ve var olan kabullerin zincirleri kırılmıştı. Onlar Papalığa bir dış politika görevi vermişler ve yine ilk defa zaman içinde epey başarılı olacak olan emperyalizmin amili olmak için bir Avrupa gücüne toplumun büyük kesimi yardım etmişti.⁵⁰ Bu dönemde Batı'da din/inançla ilgili talepler, gittikçe ulusal duyguların sadakatine tabi kılınıyor idiyse de emperyalist yöneticiler kendi güçlerini sağlamlaştırmak ve artırmak için ulusları, ataları tarafından (haçlı seferleriyle) açılmış olan ufukları kullanmak niyetindeydiler.

Dolayısıyla XVI. yüzyıl fatihlerinin tutkusu olan Hristiyanlaştırma misyonunun yerini emperyalizm döneminde uygarlaştırma misyonu alıyordu. Ferro'nun da belirttiği gibi "Hristiyanlaştırma düşüncesi artık kendini uygarlaştırma göreviyle

⁴⁸ Bryan S. Turner, *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, Çev. H. Çağatay Keskinok, İstanbul: Kaynak Yay., 2001 s. 15.

⁴⁹ Thornton, *Doctrines of Imperialism...* s.119

⁵⁰ A.g.e., s.126

özdeşleştiriyordu, zira uygarlık ancak Hristiyan olabilirdi".⁵¹ Kendilerinin geri kalmış halklara uygarlığı, dinsiz topluluklara kurtuluşu götürdüğüne inanan misyonerler/uygarlaştırıcılar, onların (nesnelerin) böyle bir şey isteyip istemedikleri sorusuna henüz net cevap verilmemiş olduğunu unutuplardı. Zira Hobsbawm'ın özetlediği gibi misyonerlik (uygarlaştırma), "beyazların yerliler için, bedeli yerlilerce ödenmek üzere yaptığı bir şeydi"⁵². Fakat emperyalist uygarlaştırma operasyonuna maruz kalanlar itiraz seslerini yükseltmeye başlamıştı.⁵³

Emperyalizmin Gücü: İktisadî Kâr ve Kapitalizm

Emperyalizm üzerine geliştirilmiş birçok teorinin de belirttiği gibi iktisadî çıkar emperyalizmin başlıca desteği ve sürükleyici gücü olmuştur. Emperyal genişlemenin neredeyse en büyük motive edici kaynağı iktisadîdir. Bu sebeple imparatorluğun romantik imajı çekici de olsa daha yoğun çalışmaların iktisadî eksende yapılması gerektiğini düşünen Brewer haklıdır.⁵⁴ Bu olgu derinlemesine bakmaksızın dahi görülebilecek bir durumdur. Emperyalizm devletler kadar sokaktaki adam için de büyüme, genişleme, yeni kaynaklar ve pazar demektir. Charlie Chaplin'in *Altına Hücum* filminde gösterdiği gibi emperyalist zihin uzak ülkelere gidip zengin dönmeyi tasarlamaktaydı. Diğer taraftan Said yaptığı çözümlemede XIX. yüzyıl romanının emperyal tecrübeyi ekonomik refah getiren bir olgu olarak gördüğünü söylemektedir. "East India Şirketi'nin adamları, İspanyol işgalciler (*conquistador*), Güney Afrika madenlerinde yatırım yapanlar ve köle tüccarları ne istediklerini çok iyi biliyorlardı: Onlar zengin olmak istiyorlardı."⁵⁵ Sartre içeriden biri olarak zengin olmak isteyen bu *beyazlara* seslenmektedir:

"Bizim istilacı olduğumuzu biliyorsunuz. Bizim önce altın ve madenlere el attığımızı, sonra da yeni kıtaların petrolünü eski ülkelere taşıdığımızı biliyorsunuz. Bunun muhteşem sonuçlarına şahit olarak saraylarımız, katedrallerimiz ve büyük sanayi şehirlerimiz yeter. Sonra da bu kriz tehlikesi baş gösterdiği zaman darbenin şiddetini azaltmak yahut yönünü çevirmek için

⁵¹ Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, s. 36.

⁵² Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, Çev. Vedat Aslan, Ankara: Dost Yay., 1999, s. 84.

⁵³ Malinezya yerlilerinin meşhur bir deyimde olay şöyle cereyan etmektedir: "Geldiklerinde onların İncilleri bizimse topraklarımız vardı, şimdi bizim incilimiz onların toprakları var!"

⁵⁴ Brewer, *Marksist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, s. 2.

⁵⁵ Said, *Kültür ve Emperyalizm...*, s.2.

sömürge pazarına başvuruluyordu. Müreffeh Avrupa insanlık niteliğini vatandaşlarına doğal hak olarak veremekteydi. Şimdi ise bizim için insan olmak, sömürgeciliğin suç ortağı olmak demektir."⁵⁶

İmparatorlukların tarih boyunca sömürgeler elde etmelerinin temel nedenlerinden biri de ekonomik kâr arzusu olmuştur. Fakat emperyalizmin etkilerini emperyalizme maruz kalanlar üzerinde kalıcı yapan birtakım ekonomik dönüşümler de emperyal dönem boyunca ortaya çıkmıştır. Harry Magdoff emperyalizmin farklı olarak işgal edilen topluma kendi üretim biçiminin zorla kabul ettirilmesi olduğunu söylemektedir. Bu, iki yoldan gerçekleştirilmişti. Birincisi zor ya da tehdit kullanmaktır. Böylece emperyalizme maruz kalan toplumlar emperyalist ülkenin hammadde, ticaret ve yatırım ihtiyaçlarını karşılayacak biçime dönüştürülmekte ve metropol merkezlere en yararlı olacak işbölümü yapısı ile bu yapıyı yeniden üretecek mekanizmalar kurulmaktaydı. İkincisi ise emperyalist merkezlerden insan ve sermaye göçü ile kapitalist sistemin aşılması için yerli halkı katlederek veya sürerek gerekli yer açılmasıdır.⁵⁷

XIX. yüzyılın sonunda kapitalizmin görünümünün değiştiği neredeyse ortak bir kanaattir. Birinci değişim endüstrinin değişen görünümüyle ilişkilidir: Birinci endüstri devrimi etkilerini yitirmekte yeni teknolojiler ortaya çıkmaktadır. Elektrik, petrol, buharlı türbinler, içten patlamalı motorlar gibi yeni güç kaynakları bulunmuş, çelik, alaşımlar, demirsiz metaller gibi buluşlarla kimya endüstrisi gibi yeni endüstriler kurulmaya başlanmıştı. İkinci değişim ise gelişmiş ülkelerde kitlelerin nüfusunun ve gelirinin artışıdır.⁵⁸ Bunun sonucunda dayanıklı tüketim malları dâhil, kitlesel üretim dönemi başlamış; toplumsal, ekonomik ortam değişmiş ve yeni tüketim ve üretim tarzları ortaya çıkmıştır. Üçüncü değişim ise uluslararası ekonomi politikte görülmekteydi. İngiliz endüstrisinin fiilî (*de facto*) uluslararası tekel oluşturduğu liberal zafer çağı sona ermekteydi ve rakip ulusal endüstri ekonomileri arasında kıyasıya rekabetin yaşandığı bir çağ başlamaktaydı. "Bütün bunlar, toprak açılığının bu son

⁵⁶ Jean Paul Sartre, "Önsöz", *Yeryüzünün Lanetlileri*, Frantz Fanon, Çev. Bayram Doktor, Birleşik Yayıncılık, ts., s. 37.

⁵⁷ Harry Magdoff, "Emperyalizm: Tarihi Bir Bakış", *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, Der. ve Çev. Atilla Aksoy, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975, s. 71.

⁵⁸ Avrupa'nın nüfusu 1870-1910 arasında 290 milyondan 435 milyona, Birleşik Devletler'ininki 38.5 milyondan 92 milyona çıktı (Hobsbawm, *Sermaye Çağı*, s. 329).

dalgasında ve yeni emperyalizm adı verilen nüfuz sahası arayışında iç içe geçen iki rekabet biçimini güçlendirdi ve kendi de sertleşen siyasî rekabet tarafından güçlendirildi.”⁵⁹

Yukarıda Hilferding, Luxemburg ve Lenin’e göndermelerle açıklandığı gibi kapitalizmin genel özelliğinin yayılmacılık ve uluslararasılık olduğunu biliyoruz. Sömürgecilik de kapitalizme bu fırsatı sunuyordu. XVI. yüzyıldan beri süregelen sömürgeci genişlemeler kapitalizme taze güç katmış ve işleyecek daha fazla sermaye getirmiştir. Bu dönemde de Thornton’un ifadesiyle “teneke, kauçuk, çay, kahve ve petrol, bir önceki dönemde yün ve buğdayın onlara getirdiği kadar büyük bir imparatorluk inşa etmişti”⁶⁰. Emperyalizme dönüşme döneminde yukarıdaki paragrafta ifade edilen dönüşümleri yaşayan klâsik kapitalizm artık sömürgeciliğin sabırlı, uzun vadeye yayılmış sömürme siyasetiyle yetinmemeye ve bütün kaynakları hızla emmeye niyetli vahşi kapitalizme dönüştü. Yeni gelenlerin de (Almanlar, Japonlar, İtalyanlar ve Amerikalılar) ucuz hammadde, üretim ve pazar için hızla emperyalist politikalar uygulamaya başlaması bu yarışı gittikçe hızlandırmıştır.

Bu dönemde liberal serbest ticaret politikaları bir tarafa bırakılmış ve merkantilizm geri dönmüştü. Devletler de rekabette konumlarını korumak üzere tekel oluşumuna onay ve sermayedarların başka ülkelere yaptıkları yatırımı koruma garantilerini vermişlerdir. Böylece sömürgeler üzerinde emperyal otorite kendi hükmünü kurmaya başlamıştır. Bu açıdan kapitalizmin kendi içindeki dönüşümleri emperyalizme yön vermiştir. Örneğin XIX. yüzyıl başında ticaret sermayesine dayalı sömürgecilikten, sanayi sermayesine dayalı sömürgeciliğe geçişle birlikte kapitalizmin bazı ideolojik ve siyasal önderleri sömürgelerin yararlılığı konusunda kuşklarını belirtmeye başladılar. Zira sanayi kapitalizmi için daha serbest ilişkiler gerekmekteydi ve bir önceki dönemin ticaret üzerinden kurulmuş ilişkileri, merkantilist uluslararası ticarî anlayışı yeni sanayicileri sınırlandırmaktaydı. Fakat sanayi kapitalizmi hızını kesip borsalar belirleyici olmaya başladığında ve finans kapital ortaya çıktığında, bankerlerin devri başlamıştı. Arendt’in kaydettiği gibi “başlangıç evresinde emperyalizmin temsilcileri olan bu bankerler”⁶¹ (yüksek maliye -

⁵⁹ Hobsbawm, *Sermaye Çağı*, s. 329.

⁶⁰ Thornton, *Doctrines of Imperialism...* s.126

⁶¹ Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları...*, s. 141.

haute finance) hakkında Ferro da benzer düşüncelere sahiptir. Ona göre yüksek maliye hemen hemen her zaman emperyalist siyasetin güdüleyicisi olmuştur⁶². Lothar Rathmann Alman yüksek maliyesinin Osmanlı’daki girişimlerini incelediği çalışmasında tekellerin duyduğu aşırı kâr hırsının Almanya’dan Türkiye’ye yönelen sermaye ihracında bir artış doğurduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu’nu, çok verimli bir hammadde ve tarımsal ürün deposu hâline dönüştürdüğünü söylemektedir.⁶³ Böylece mali olarak denetim altına alınan bu ülkelerde emperyalist ülke meta ve sermaye ihraçları ile yerli imalâtı yıkmakta, üretici güçlerin gelişmesini yavaşlatmakta ve bağımsız ekonomik gelişme için var olan koşulları ortadan kaldırmaktaydı.

Emperyalizmin Meşruiyeti: Siyasî Güç ve Prestij

Emperyalizm uygulayıcılara siyasî bir güç sağlamış ve kitlelere prestij vermiştir. Yayılmak ve yeryüzünün bir kesimini ve üzerinde yaşayan halkları denetlemek ve böylece siyasal olarak egemenliği yaymak emperyalist devletlerin yöneticilerine her zaman için hoş gelmiştir. Zira egemenliğin yayılması güç ve çıkar demektir. Emperyalizm de bunu yeterince tatmin etmenin ve oyunda iyi bir yer kapmanın en önemli araçlarından biriydi. Değişik kuramcılar siyasî güç ve prestij arzusunun emperyalizmi besleyen en önemli duygulardan olduğunu düşünmektedir. Bunlardan en önemlisi olan Arendt emperyalizmi burjuvazinin siyasî hâkimiyetinin ilk evresi olarak görmek eğilimindedir. Ona göre “hâkim sınıfların ne denli az yönetme arzusu duydukları, mülkiyet haklarının korunmasını garanti edebilecek her devlete rıza gösterdikleri bilinen bir şeydir”⁶⁴.

Tarihte hiçbir sömürgeci güç Batı’nın tahakkümü gibi geniş ve güç bakımından yoğun olmamıştır. XIX. yüzyıl İngiltere ve Fransa’ında ve sonra diğer Batılı ülkelerde, daha önce Roma, İspanya ve Bağdat ya da İstanbul çağında asla yaşanmamış olan bir güç yoğunlaşması yaşanmaktaydı. Said’in verdiği ürkütücü rakamlara⁶⁵ göre sürekli bir artışla emperyalizmin merkezi nosyonu

⁶² Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, Çev: Muna Cedden, Ankara: İmge Yay., 2002, s. 145.

⁶³ Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul: Belge Yay., 2001, s. 111.

⁶⁴ Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları...*, s. 35.

⁶⁵ “1800 yılında batılı güçler yeryüzünün yüzde 55’ini talep ediyor ama fiilen yüzde 35’ini elinde tutuyordu; 1878’e gelindiğinde ise bu oran, yılda 83.000 mil karelik bir artış hızıyla,

hükmetme duygusudur. Thornton bu güç temerküzünün emperyalist tecrübede doğa ve olaylar üzerinde hâkimiyet kurmada başarılı olan emperyalisti ulusal bir kahramana dönüştürdüğünü vurgulamaktadır.⁶⁶ Geniş halk kitleleri siyaseti daha fazla güç elde etmek ve emperyal yarışta diğer uluslardan geri kalmamak ve ulusun prestijini kurtarmak için teşvik etmekteydi. Böylece emperyalizm siyasî bir araç olarak da Avrupa'nın günlük hayatının bir parçası olmuştu.⁶⁷ Dolayısıyla normalde var olan güçle ve hükmetmeyle ilgili hemen hemen hiçbir ahlaki kural ve yaptırım emperyalist uygulamada kullanılmamıştır.

Emperyalistler ulus-devletlerde tüm ulus adına hareket ettiklerini iddia etmişler ve ulus da bundan herhangi bir rahatsızlık duymamıştır. Özellikle basının emperyalist politikaları destekleyen yayımları halkın emperyalistleri desteklemesi için gerekli olan propaganda ortamını tesis etmiştir.

“XIX. yüzyılda endüstriyel atılımlarla gelişen büyük tirajlı basın, bu halk desteğinin sözcüsü olmuştur. İngiltere’de Daily Mail, Almanya’da Tagliche Rundschau, Rusya’da Noveo Vremja, Fransa’da Le Petit Parisien ve Le Matin. Kimi operasyonlar gizlice, hatta Jules Ferry’nin Çin-Hindi’ndeki seferleri gibi kaçak olarak yapılıyor olsa da, emperyalizm geçmiş yıllardaki yayılcılığın olmadığı kadar halka mal olmuş bir olguydu.”⁶⁸

Diğer taraftan emperyalizmde ortaya çıkan bir başka olgu ise Avrupa’daki siyasî çatışmaların çevreye yayılması olmuştur. Fieldhouse’un görüşüne göre kıtadaki hassas denge yüzünden birbirlerine üstün gelemeyen taraflar, diplomatik gücün kaynağı ve prestij kazandırıcı toprak kazanımlarıyla gelecekteki ekonomik gelişme arasında bir aracı olarak emperyalist yayılmayı önemsemektedirler.⁶⁹ Hobson bu mücadeleyi bir satranç mücadelesine

yüzde 67 oldu; 1914’te, yıllık artış hızı şaşırtıcı bir biçimde 240.000 mil kareye (yaklaşık 384.000 kilometre kare –ç.n.) ulaşmış ve Avrupa yeryüzünün kabaca yüzde 85’lik kısmını sömürge, himaye altındaki ülke, bağımlı ülke, dominyon ve federe devlet biçimleri altında elinde tutar duruma gelmişti” (Said, 1998: 43).

⁶⁶ Thornton, *Doctrines of Imperialism...* s.2

⁶⁷ [Halk] İngiliz çıkarlarını Hindistan sınırlarında ‘yağmacılara’ karşı ve Boerler Savaşı sırasında ‘asi tebdadan söz etmeyen tek bir dilencinin bile bulunmadığı’ Güney Afrika’da haydutlara karşı koruduğu ve kolladığı için emperyalizme sıcak bakmaya başlamıştı. XX. yüzyılın başlarında, Cezayir’de Fas sınırının ‘serseriler’i ‘Fransız yerleşimciler’e saldırdıklarında Fransa’da da benzer tutumlara rastlanmıştır. (Ferro, 2002: 40-41).

⁶⁸ Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, Çev: Muna Cedden, Ankara: İmge Yay., 2002, s. 40-1.

⁶⁹ Fieldhouse, “The New Imperialism: The Hobson-Lenin Thesis Revisited”, s. 93.

benzetmektedir.⁷⁰ Fakat oyunda sadece diplomatik satranç oyuncuları veya bazı küçük baskı grupları değil imparatorluğun kendileri için bir inanç/onur meselesi olduğunu düşünen milyonlarca insan mevcuttu. Böylece emperyalizm, tarafların birbirlerine son darbeyi indirmeden önce birbirlerini yoklamaları ve XIX. yüzyıl boyunca yerleşen siyasî dengelerin değiştirilmesi için önemli bir diplomatik araç hâline geldi. Bazen küçücük toprak parçalarının Avrupalı ulusları savaşın eşiğine getirmiş olduğu bu siyasî gerilimi daha iyi anlayabiliyoruz. Mücadele sadece topraklar için değil, Avrupa’daki dengeleri değiştirmek için de yapılmaktaydı.

Emperyalizmin ekonomiyle ilişkisinin zorunlu olarak siyaseti işin içine çekmesi beklenebilir. Zira Thornton’un söylediği gibi kapitalistler gücü arzulamaktaydı ve devlete dayalı bir güvenlik ile tüm siyasî güçlerini emperyal alanda kendi çıkarlarına yönlendirmekteydiler.⁷¹ Bu aynı zamanda karşılıklı bir ilişkiydi. Zira emperyalistlerin ekonomik girişimleri neticesinde devlet de otoritesini yayma imkânına kavuşmaktaydı. Bu ilişki sadece kârla motive olan ve diğer tüm insanî değerleri umursamayan, devletin kaynaklarını ve siyasî gücünü yayılma için kullanan burjuvazinin siyasî hâkimiyeti ile neticelendi. Arendt bunun neticesinde “emperyalizmin ilk on yıllarında, yabancı halkların yönetilmesi ve siyasî örgütlenme için iki yeni usul” keşfedildiğini belirtmektedir: *Siyasî bünyenin bir ilkesi olarak ırk ve yabancı tahakkümünün bir ilkesi olarak bürokrasi*.⁷² Bu dönemde “o zamana dek siyasî hâkimiyet emeli duymadan ekonomik üstünlük elde etmiş tarihteki ilk sınıf olan burjuvazi”⁷³ siyasetle ilgilenmeye başladı. Böylece burjuvazinin siyasi hâkimiyeti başlamıştır. Bu dönemde emperyalizm karşıtı liberallerin sayıları da epey azalmıştır. Arendt’e göre “iş adamlarının siyasetçi hâline geldikleri ve devlet adamları ancak başarılı iş adamlarının dilinden konuştuklarında ve ‘yeryüzünü kıta kıta düşündüklerinde’ ciddiye alındıkları emperyalizm çağında, bu özel uygulamalar ve usuller yavaş yavaş, kamu yaşamının yürütülmesinin kural ve ilkeleri haline

⁷⁰ John A. Hobson, *Imperialism: A Study*, Michigan: University of Michigan Press, 1967 [1938].

⁷¹ Thornton, *Doctrines of Imperialism...* s.100

⁷² Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları...*, s. 115.

⁷³ A.g.e., s. 10.

geldi”⁷⁴. Bu bağlamda emperyalizm, maddî avantajları sürdürmek için siyasal hâkimiyetin kurulması olarak düşünülebilir.

Fieldhouse’a göre “Temel olarak iş adamı, kendi yatırımı adına, şu iki şeyi temin etmeliydi: *Çevrede maksimum derecede siyasî güvenlik ve yabancı rakiplerle ilişkide ortaya çıkan siyasî eksenli problemlere merkezde diplomatik çözümlerin bulunması*”⁷⁵. Burada öne çıkan nokta ekonomik çıkarı olan komisyoncu bankerlerin kolayca kaybedebilecekleri yatırımlarını risklere karşı ancak devletin maddî gücünün sigortalayabileceğinin farkına varmış olmalarıydı.⁷⁶ Böylece hem sömürgelere karşı hem de birbirlerine karşı bir güvenlik paranoyasına giren Avrupalı devletler 1870 sonrası dönemde Avrupa’yı bir kez daha silahlı bir kampa dönüştürdüler. Bunun sonuçları ticaret sahasında da hemen kendini gösterdi ve Avrupalı devletler ekonomik olarak güçlü olmalarının ancak çok satıp az almakla yani merkantilizmle mümkün olabileceğine bir kez daha kesin bir şekilde inandılar. Fieldhouse’un belirttiği gibi “korumacı gümrük vergileri, ulusun kendi kendine yeterli durumunu yaratmak ve savaş gücünü kurmak amacıyla yine geri dönmüştü.”⁷⁷

Emperyalizm bir taraftan da siyasî meşruiyeti canlı tutan bir olgu olarak yönetici güçler tarafından sıklıkla kullanılmaktaydı. Böylece siyasal yaşam halkın bilinçaltına seslenen sembollerle yeniden kurulmaya başlandı. Hobsbawm’a göre “itaati ve bağlılığı sağlamanın eski -esas olarak dinî- yolları aşındıkça, onların yerlerini alacak bir şeylere duyulan açık ihtiyaç, hem taç ve askerî şan gibi eski ve denenmiş, hem de imparatorluk ve sömürge fetihleri gibi yeni uyarıcılardan yararlanan bir gelenek icadı ile karşılandı.” Ortak semboller ve yeni meşruiyet araçlarının yaygınlaşması ülkedeki okullarda günlük bir bayrak töreni uygulamasının 1880’lerden itibaren yaygınlaşarak genel bir uygulama haline geldiği ABD’de olduğu gibi, monarşinin bulunmadığı yerlerde, bayrak, devletin, milletin ve toplumun cisimleşmesi halini almıştır. Emperyalizmin siyasî meşruiyet kaynağı olmasını daha da sağlamlaştırmak için devletin ve hâkim sınıfların girişimleri de mevcuttur: “Britanya’da bir

⁷⁴ A.g.e., s. 36.

⁷⁵ D. Kenneth Fieldhouse, “The New Imperialism: The Hobson-Lenin Thesis Revisited”, *Imperialism and Colonialism*, Eds. George Nadel, H. Perry Curtis, New York: Macmillian Press, 1966, s. 89.

⁷⁶ Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları...*, s. 31.

⁷⁷ Fieldhouse, “The New Imperialism: The Hobson-Lenin Thesis Revisited”, s. 91.

‘İmparatorluk Günü’ kutlaması (1912) yerleştirmek gibi, emperyalizmle iftihar etmeyi kurumlaştırma girişimleri” mevcut idi⁷⁸.

Böylece emperyalizm XIX. yüzyıl sonunda burjuvazinin egemen olduğu sistemde muhtemel bir siyasî meşruiyet krizini engellemiştir. Bu düşüncüyü savunan Arendt emperyalizmin bütün kötülöklere derman, bütün çatışmalara çare olarak sunulduğunu iddia etmektedir. Ona göre “emperyalist çözümler olmasaydı, her halde daha XIX. yüzyılın sonunda devrini doldurdukları açık hale gelmiş Avrupa toplumsal ve siyasal yapılarının tamamen yok edilmesi için iki dünya savaşına gerek kalmazdı”⁷⁹. Bir çeşit vatanseverlikle beslenen bu siyasî ortam emperyalistlere bir meşruiyet zemini sağlamaktaydı. Neredeyse bütün toplumsal kesimler vatanseverlikle kendilerinden geçmiş bir halde emperyalist siyasetler karşısında kendiliğinden coşkuya kapılmaktaydılar.

1880’li yıllarda emperyalizm siyaset sahnesine Afrika üzerindeki çekişmelerle girdiğinde hemen hemen toplumun büyük bir kesimi tarafından hüsük kabul gördü. Bu aslında belirli bir sınıfın veya duyunun yayılması veya güç kazanması değil, topyekün bir toplumun yayılmasıydı. Örneğin Gallagher ve Robinson’un ortaya koyduğu gibi XIX. yüzyıl İngiliz tarihi bir toplumun yayılma tarihiydi: “Sermaye ve fabrikaların taşınması, vatandaşların göç etmesi, İngiliz dilinin, düşüncelerinin ve anayasal formlarının yayılması”⁸⁰ bu döneme damgasını vuran bir görünümdü. Bunu sadece İngilizler için değil diğer emperyalist uluslar için de söyleyebiliriz. Emperyalistler yayılma ve güç elde etme peşindeydiler.

Sonuç : Avrupa’da Emperyalizm Algısı

Bu yazının önceki safhalarında sıkça vurgulandığı gibi emperyalizmin birtakım tezahürleri mevcuttur. Bu tezahürler bir sistem olarak emperyalizme bir zihniyet zemini hazırlamış ve emperyalizmin kuruluşunu ve sürdürülmesini beslemiştir. Bu zihniyet zemini emperyalistlerin üzerinde kolayca hareket edebilmeleri için fırsat ve ortam sağlamıştır. Bu beslenme ile emperyalizm canlı bir sisteme

⁷⁸ Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, Çev. Vedat Aslan, Ankara: Dost Yay., 1999, s. 121.

⁷⁹ Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları...*, s. 50.

⁸⁰ John Gallagher, Ronald Robinson, “The Imperialism of Free Trade”, *Imperialism and Colonialism*, Eds. George Nadel, H. Perry Curtis, New York: Macmillian Press, 1966, s. 101.

dönüşmektedir. Emperyalizmin tezahürlerinin en önemlileri uygarlaştırma misyonu, siyasî prestij ve güç ve kapitalist kâr arzudur.

Bugüne kadar emperyalizmi açıklayan teoriler ve teorisyenlerden de anlaşılacağı gibi emperyalizmle ilgilenen yazının esas olarak büyük çoğunluğu emperyalizmin ardındaki nedenleri ekonomik sistemde arayan Marksist bakışla kaleme alınmıştır. Brewer'ın dile getirdiği gibi Marksist teorisyenler çalışmalarını genel olarak Marx'ın koloniler üzerine yazdıklarına dayandırmadılar, fakat tarihî materyalizmi XIX. yüzyıldaki gelişmelere uygulayarak ortaya çıkardılar. Doğal olarak bu yazarlar Marx'ı takip ederek emperyalizmi ekonomik veya evrensel ekonomik bir olgu olarak almışlardır.⁸¹ Marksistlerin emperyalizm analizleri kapitalizmin yapısındaki değişimlerle kapitalizmin aşırı genişleme baskısı arasındaki bağlantıyı izlemekte önemli bir role sahiptirler, fakat aynı zamanda emperyalizmin sınırlı bir olgu olarak eksik anlaşılmasına neden olmuşlardır.

Aslında emperyalizm çağını anlamak için Batı modernliğini anlamak gerekmektedir. Zira emperyalizmin beslendiği duygu ve düşünceler Batı modernliğinin doğal bir sonucu gibidir. Emperyalizmin belirli bir dönemin ürünü olduğunu gözlemlememiz bizi modernliğin yükseliş dönemini incelemeye götürmektedir.⁸² Diğer taraftan Shumpeter'in yaptığı gibi kavramın tarihî özgünlüğünü bozarak bütün tarihe ve kanlı fetihlerin bulunduğu her yere yayma ve insan doğasının iktidar hırsı, tahakküm arzusu ve metafizik nosyonlarıyla açıklama eğilimi emperyalizmle Batı modernliği arasındaki bağlantıyı görmezlikten gelmek anlamına gelmektedir.⁸³ Hâlbuki emperyalizm bir çağın ürünü olarak bir dünya siyasetine tekabül etmektedir.

Emperyalizmin anlaşılmasında diğer bir sorunlu nokta ise onun 1950'lerdeki sömürgelerin bağımsızlığını kazanması hareketleriyle birlikte sonlanmış bir olgu olarak ele alınmasıdır. Hâlbuki emperyalizm bir ilişki biçimi ve yönetme tarzıdır. Bu yönüyle kendisine kaynaklık ve rehberlik eden duygular eşliğinde sürekli yeni formlar ve içerikler kazanmakta ve bir süreklilik arz etmektedir. Böylece emperyalizm sanılanın aksine 1950 sonrasında da varlığını incelmış

⁸¹ Brewer, *Marksist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, s. 25.

⁸² Fredric Jameson, "Modernizm ve Emperyalizm", *Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın*, Ed. Seamus Deane, Çev. Ş. Kaya, İstanbul: Kalcı Yay., 1993, s. 45-6.

⁸³ Joseph A. Shumpeter, *Imperialism and Social Classes*, New York: Meridian Books, 1955.

siyasî, iktisadî, sosyal ve bilimsel yapılar aracılığıyla sürdürmüştür. Hatta emperyalistlerden bağımsızlığını kazandığına inanılan yeni devletlerde kurulan yapılar aracılığıyla kendini yeniden ve yeniden üreten bir yapıya dönüşmüştür.